

YONTMATAŞ BULUNTU TOPLULUKLARI IŞIĞINDA ANKARA: Neyi Biliyoruz? Neyi Bilmiyoruz? Yeni Değerlendirmeler ve Sonuçlar

Metin KARTAL

Abstract

For no apparent reason, Central Anatolian Paleolithic Age studies have been neglected since the mid 20th century. And it seems that our knowledge is very poor about knapped stone findings in this region. The goal of this study is hopefully to provoke a debate among the Paleolithic Age archaeologists. Some of previous researchers such as Kansu, Kökten, Ozansoy, Pfannenstiel etc. mainly focused on Ankara's knapped stone findings during the mid 20th century. We must also acknowledge Campbell-Thompson, Bittel, İnan and Pittard who had worked in this region in the first half of the 20th century prior to Kansu and his friends. What we mainly find in the papers of these researchers are impressive terms such as: “*levalloiso-moustérien*”, “*aurignacien*” and “*tardenoasian*”. But today, some questions that come to mind are “Are these the correct terms for Central Anatolia?”, “What were the shortcomings of earlier research?” and “What answers can we propose today?”

First of all, we must consider not only the geographic position of Central Anatolia but also the possible cultural connections between the Balkans and the Levant and/or the Taurus-Zagros cultural zone. Some archaeologists whom we have consulted thought that Central Anatolia doesn't play a role in the distribution of bifacial tools. Yet since it is obviously possible to see that the necessary evidence has already been obtained from Central Anatolia, today this hypothesis seems absolutely speculative. On the other hand, beside the existence of the bifacial tools which belong typologically to the lower Paleolithic period, there are also many findings from the middle Paleolithic period that reflect the *moustérien* type of assemblages with or without the *levallois* knapping strategies. Up to now, we have no basis for saying the *aurignacien* tradition is present in Central Anatolia. But this tradition is currently identified in the Karain B cave's sequence in southwestern Anatolia in the new excavations. Although, it seems impossible to identify *tardenoasian* culture not only in Central Anatolia but also all around Anatolia on the basis of existing data. It is not surprising that we also have some findings of possible food production phases from Ankara. It is known that the Aşıklı, Çatalhöyük and Pınarbaşı sites represent the first food production phases in Central Anatolia. Of course we can not give absolute data about this period from these few findings. We must consider these findings as initial clues from Ankara and its surroundings.

Consequently, in addition to the surface collections of knapped stone findings, Ankara and its surrounding territories need more *in situ* findspots to establish the cultural sequence and the dates of this cultural sequence's sub-phases during the pleistocene and the beginning of the holocene.

I. GİRİŞ

Bu çalışma, Ankara'nın özellikle il merkezi ve kısmen de yakın çevresinden eski araştırmalarla ele geçmiş olan yontmataş buluntuların yeniden değerlendirilmesi ama-

cıyla gerçekleştirilmiştir. Elimizdeki buluntular az sayıda olmakla birlikte, Ankara'nın yontmataş endüstrilerine ilişkin bilgilere daha sistemli bir veri tabanı oluşturabilecek niteliktedir.

I.1. Tarihçe ve Sorun

Ankara'nın ilk Paleolitik Çağ buluntuları 1910 yılında R.Campbell-Thompson tarafından Uzağıl'da ve 1931'de Kurt Bittel tarafından Ankara'daki havagazı fabrikasının batısında bulunmuştur. Uzağıl'dan ele geçenlerin *moustérien* tip aletler ve havagazı fabrikası yakınından ele geçenlerin ise mavimsi çakmaktaşlarından yontulmuş Paleolitik aletler olduğu bildirilmektedir¹. Bununla birlikte Kansu, Ankara ve çevresindeki sistemli Prehistorik araştırmaların Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulmasından sonra (1936 yılından itibaren) başladığını ve bölgedeki Paleolitik eserlerin ilk izlerine Muine Atasayan tarafından Gavurkale'de rastlanıldığını bildirmektedir². Bunun ardından yapılan diğer araştırmalar; Etiyokuşu, Ergazi Köyü, Ludumlu Köyü, Güdül, Gazi Enstitüsü civarı, Keçiören, Elmadağ etekleri, İlhan Köyü, Kızılcahamam-Çeştepe, Beypazarı-Karaköy, Macunçay, Üreğil, İmrehor, Gölbaşı, Mogan Gölü kıyıları, Virancık-Gerder-Bursal köyleri arası, Dikmen sırtları, Hüseyingazi Tepesi etekleri, Taşpınar-Yalıncağ arasındaki kaya sığınakları ve Orman Çiftliği-Sincanköy arasındaki alanların yontmataş endüstri buluntu topluluklarını gün ışığına çıkarmıştır³. Tüm bu araştırma ve buluntuları, Profesör Kökten yazmış olduğu şu kelimelerle açıklamaktadır: “*Ankara Başşehir olduktan ve Kurumlarla, Fakülteleri bağrına bastıktan sonra Anadolu'nun en çok araştırılan bir köşesi oldu*”⁴. Bu araştırmalardan sonra Kökten'in de yazmış olduğu gibi birçok buluntu yeri ile karşılaşmış ve kendisinin 1945 yılında Ankara'da yapmış olduğu araştırmalar çok önemli belgeleri gün ışığına çıkarmıştır. Ne var ki, 1950'lerden sonra Ankara ve

çevresinde Paleolitik Çağ Arkeolojisi'ne ilişkin hiçbir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla da 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra Ankara ve yakın çevresi Paleolitik Çağ buluntularına rastlamak tesadüflerden öteye gidememiştir.

Prehistorya'nın Ülkemizdeki duayeni olan Profesör Kökten 1952 yılında yayınladığı bir yayınında ise şöyle yazmıştır: “*Ankara çevresinin Paleolitik buluntu yerleri birer istasyon mudur? Değillerse nerelerden taşınmışlardır? En yüksek sekiler üzerinde toplanan ve alt pleistosen safhaya idhaline temayül gösterdiğini bildirdiğim aletlerle, Ankara çevresinin Paleolitik buluntuları arasında bir münasebet çıkacak mıdır? Bu soruların da cevapları, ancak yardımcı bilim kollariyle yapılacak sıkı iş birliğinden sonra verilebilecektir*”⁵. Gerçekten de Kökten Ankara buluntularının ne denli önemli olduğunu ve bunların izahlarının interdisipliner çalışmayla çözülebileceğini daha 1950'lerde yazıya dökmüştür. Kökten'in bu sorularının cevabı hala açığa kavuşmamıştır. Umarız Ankara çevresinin sistemli çalışmalarının başlamasıyla hem bizlerin hem de Kökten'in soruları detaylı bir şekilde araştırılır.

I.2. Amaç Kapsam ve Yöntem

Çalışmamızın başında belirtmiş olduğumuz söz konusu buluntuların yeniden değerlendirilmesinin nedenlerini kısaca şöyle açıklayabiliriz: Bu buluntuların bir çoğu; 1930'lu ve 50'li yılları arasında incelenmiş olup, bir kısmı yayınlanmış, bir kısmı da yayına hiç girmemiştir. Çalışmamıza başlarken öncelikle, incelenmiş ve yayına girmiş olan bu yontmataş endüstri öğelerinin, tipolojik olarak ne kadar doğru sınıflandırılıp sınıflandırılmadığı hakkındaki kuşularımızın ne denli geçerli olup olmadığını açığa çıkarmak istedik. Bunun sonucunda ise, bir

¹ Kansu 1940, 1

² Kansu-Ozansoy 1952, 381; Aynı zamanda bkz. İnan 1938, 301

³ Kansu-Ozansoy 1952, 381-383

⁴ Kökten 1947b, 434

⁵ Kökten 1952, 180

kısının yeniden sınıflandırılması gerektiği kanısına vardık. Diğer taraftan, hiç değerlendirilmemiş olan yontmataş elemanların da incelenmesiyle, Ankara'nın elimizdeki yontmataş buluntu topluluklarının ilk sonuçları ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Prof.Kökten tarafından Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Prehistorya Kürsüsü'ne getirilmiş olan ve bugün için Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı koleksiyonunda bulunan yontmataş malzeme ile birlikte; Ankara çevresinde yaptığımız arazi yürüyüşleri sırasında karşımıza çıkan yontmataş eserler (toplam 62 adet), bizim çalışma materyallerimizi oluşturmuştur. Bu 62 adet yontmataş eserin; buluntu yerleri, bulunuş şekilleri ve nicelikleri aşağıda açıklanmıştır:

Macunçay yüzey buluntusu (1 adet), Hüseyingazi yüzey buluntuları (3 adet), Etiyokuşu kazı ve yüzey buluntuları (10 adet), Keçiören yüzey buluntuları (13 adet), İlhan Çayı yüzey buluntusu (1 adet), Sındıran-Yanıktarla yüzey buluntuları (5 adet), İvedik Köyü yüzey buluntuları (3 adet), Ergazi yüzey buluntuları (2 adet), Ergazi-I yüzey buluntuları (3 adet), Ergazi-II yüzey buluntuları (3 adet), Etimesgut yüzey buluntuları (3 adet), Çayyolu-Sondurak çevresi yüzey buluntuları (8 adet) ve Eryaman-4.Etap yüzey buluntuları (7 adet).

Yukarıda sıralamış olduğumuz 13 ayrı buluntu yerinden ilk 11'i eski araştırmalar sonucunda ele geçmiş olan buluntulardır. Son 2 buluntu yeri ise, Ankara çevresinde yapılan yürüyüşler sırasında tesadüfen ele geçmiş olan buluntuları temsil etmektedir. Yürüyüşler sırasında tesadüfen ele geçen tüm buluntular Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Çalışmamızı yaparken karşılaştığımız en büyük zorluk, eski çalışmalarla ele geçmiş

olan yontmataş malzemelerin, veri eksikliği nedeniyle bulunduğu kesin noktaların tespit edilememesi olmuştur. Örneğin Ergazi buluntuları yukarıda da görüleceği üzere 3 ayrı buluntu alanı olarak karşımıza çıkmıştır. Bu alanların birbirlerine göre olan konumları ne şekildedir bilemiyoruz. Bu türden sorunları dikkate alarak, tüm tespitlerimizi sadece adı geçen alanlardan bulunan malzemeler olarak değerlendirmek, uygulanabilecek en doğru yöntem gibi görünmektedir. Dolayısıyla, Ankara'nın yontmataş eserleri açısından kültürel ve teknolojik görünümü, elimizde olan bilgiler dahilinde bir parça da olsa gün ışığına kavuşacaktır diye düşünüyoruz. Detaylı bilgilere ulaşabilmek için yeni ve sistemli araştırmaların ve belki de "*in situ*" bir alan bulunduğu takdirde kazıların gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Söz konusu buluntuları, buluntu alanlarına göre yeniden inceleyerek açıklamak ve aynı zamanda daha önce yapılmış olan eski araştırmalarla karşılaştırmak konuyu anlaşılır kılacaktır.

II. ANKARA ÇEVRESİ BULUNTU YERLERİ

II.1. Macunçay

Bilindiği üzere Macunçay buluntuları 1940'lı yıllarda gün ışığına çıkarılmış, Kansu ve Ozansoy tarafından yayınlanmıştır⁶. Bu yontmataş eserlerin nerede oldukları hakkında hiçbir fikrimiz yoktur. Ancak, Prehistorya Anabilim Dalı koleksiyonları içinde karşımıza çıkan sadece 1 adet yontmataş buluntu, bu satırları yazmamıza neden olmuştur. Söz konusu buluntu, distal uçtan eğik budanmış bir dilgidir (Fig.6:8). Bu alet, dorsal yüzündeki negatif dilgi izlerine dayanarak tek yönlü bir çıkarım tekniği göstermektedir. Tüm yüzeyinde

⁶ Kansu-Ozansoy 1952, 387-390

sürüklenmeden dolayı doğal cilalanma oluşmuştur. Dolayısıyla "in situ" özelliğini kaybetmiştir. Bu durumda bu aletin kaynağını bulunduğu yerden daha yüksek kotlarda aramak daha doğrudur. Aynı şeyleri belki de Macunçay mikrolitik buluntuları için de düşünmek gerekmektedir. Ancak, bu buluntuların gerçek buluntu yerlerinin bilinmemesi, yer tespitinde bir kaos oluşturmaktadır. Buluntunun dönemi için kesin bir şey söylemek olanaksız olmakla birlikte, dilgi teknolojisinin gelişkin bir evresine sahip olması nedeniyle tipolojik olarak Pleistosen sonuna ve belki de holosen döneme tarihleyebilmek mümkündür.

II.2. Hüseyingazi

İlk olarak M.Pfannenstiel, Hüseyingazi Tepesi'nin yamaçlarında üç yerde yontmataş aletler ele geçirmiş, ancak bu buluntuları 1 tanesi dışında (*levalloiso-moustérien*) belirli bir döneme ve kültürel komplekse bağlamamıştır⁷. Kansu ve Ozansoy, Ankara'nın doğusunda Üreği'in arkasında ve Hüseyingazi Dağı eteklerinde *levalloiso-moustérien* tipte kazıyıcı ve uçlar bulduklarını bildirmektedirler⁸. Çalışma yapabildiğimiz 3 adet buluntudan sadece 1 tanesi tipik bir alettir. Her üç buluntu da dilgi olup, bunlardan ikisi dorsal yüzünde tek yönlü, diğeri ise iki yönlü çıkarım tekniğini yansıtmaktadır. Alet olarak tanımladığımız bu yontmataş buluntu (Fig.6:5); bir orak elemanı olup, kesme kenarlarında kullanım çentikleri ve kesme yüzlerinde ise kullanımdan dolayı oluşan cilalanma izleri göstermektedir. Dilginin her iki ucu da eğik budanmış olup, sırt kısmı düzelti taşımaktadır. Bu dilgi muhtemelen bir kompozit orak aletin elemanıdır. Büyük bir ihtimalle bitki besin üretim aşamasına ait olmakla birlikte, stratigrafi göstermediğinden

dolayı mutlak dönemini bildiremiyoruz. Bu durumda Hüseyingazi için Paleolitik döneme bağlanabilecek bir buluntu, Kansu ve Ozansoy'un bildirdikleri dışında bilinmemektedir.

II.3. Etiyokuşu

1937 yılında, Ankara-Çubuk Barajı karayolu üzerinde, Çubuk Suyu kenarında Paleolitik döneme ait çakmaktaşı aletler bulunmuştur. Kansu, bu aletlerin Çubuk Suyu'nun pleistosen çakılıklarından çıkarıldığını ve bunların alt Paleolitik dönem *levalloiso-moustérien*'e ait olduklarını bildirmektedir⁹. Yayında, çakmaktaşılarının çıkarıldığı ince çakıl ve kumlu seviyenin, Etiyokuşu stratigrafisinde V. seviye olduğu ve bu seviyenin günümüzdeki Çubuk Suyu seviyesinden yaklaşık 10 metre daha yukarıda olduğu belirtilmektedir. Yine ayrıca bu seviye höyük toprağından 3.10 metre aşağıda tespit edilmiştir¹⁰.

Yayımdan anlaşılacağı üzere, Etiyokuşu'nun Paleolitik dönem seviyelerinden; bir adet elbaltası (yeni adlandırmasıyla iki yüzeyli alet), çeşitli uçlar, taş kalemler, kazıyıcılar ve çekirdekler ele geçmiştir. Kansu, bu alandan ele geçmiş olan yontmataş buluntuların Kökten tarafından incelendiğini belirtmektedir. Bu çalışmaya göre Etiyokuşu buluntu toplulukları için aşağıdaki kültürel saptamalar yapılmıştır.

- Elbaltası: *Levalloisien* ve *Acheuléen*
- Uçlar: *Levalloisien* ve *Levalloiso-Moustérien*
- Taş Kalemler: *Levalloisien*
- Kazıyıcılar: *Levalloisien* ve *Acheuléen*
- Çekirdekler: *Levalloisien*

⁷ Harmankaya-Tanıdı 1996

⁸ Kansu-Ozansoy 1952, 384

⁹ Kansu 1940, 2

¹⁰ Kansu 1940, 3

Yayımdan anlaşılacağı üzere toplam 42 adet yontmataş buluntu üzerinde çalışılmıştır¹¹. Prehistorya laboratuvarında bulunan toplam 10 adet Etiyokuşu yontmataş buluntu üzerinde yapmış olduğumuz çalışmalar, Kansu ve Kökten'in yaptığı çalışma sonuçlarına göre biraz daha farklı bir çerçevede çizmemize neden olmuştur. Üzerinde çalıştığımız yontmataş malzemenin sadece 3 tanesi Kansu'nun yayınında yer almaktadır. Diğerlerine ulaşamamıştır.

Kansu'nun 1940 yılı yayınındaki EY 24 numaralı *levalloisien* ve *acheuléen*'e bağlanan elbaltası¹² (Fig.2:2), bizim yaptığımız çalışmaya göre şüpheli bir biçimde *Acheuléen*'e ve belki de erken orta Paleolitik döneme bağlanabilecek kısmi iki yüzeyli alet kategorisinde gruplanabilir. Buluntunun taşınmalığı, aslında iri bir yongadır. Yonganın yumrusu ve topuğu içyüz çıkarımlarıyla kaldırılmış ve inceltilmiştir. Aletin dorsal yüzü üzerinde, dip kısmında hammaddenin doğal yüzü ve kabuk kısmından küçük bir kalıntı taşımaktadır. Hammaddesi sütlü kahverengi çakmaktaşıdır. Aletin her iki yüzü de flüviyal akıntı ve doğal nedenlerden ötürü oldukça aşınmış ve cilalanmıştır.

EY 2 numaralı ve yayında uç olarak değerlendirilmiş olan alet¹³ (Fig.4:8); bizim yaptığımız inceleme sonucunda, taşınmalığı *levallois* yonga olan dişlemeli alet kategorisinde sınıflandırılmıştır. Bu aletin kanımızca uç olarak sınıflandırılması mümkün değildir. Yonganın dorsal yüzü üzerindeki negatif izler, iki kutuplu *levallois* yontma tekniği içermektedir. Yonganın bir kenarı bütünüyle, diğer kenarı kısmi dişlemeli düzelti göstermektedir. Tipolojik açıdan bu alet orta Paleolitik döneme bağlanabilir.

Kansu'nun yayınında *levallois* uç olarak tanımlanmış olan EY 3 numaralı alet¹⁴ (Fig.4:7) ise; çizimi sırasında teknik açıdan yanlış yönlendirildiği için uç morfolojisi gösteriyor gibi görünmesine karşın, düzelti-leri iç yüzde olan yatay kenar kazıyıcı kategorisinde sınıflandırılmalıdır. Bununla birlikte taşınmalığı hiçbir *levallois* teknik özelliği de içermez. Yonganın yumrusu oldukça iri olup, topuğu düz ve geniştir. Aletin her iki yüzü de flüviyal akıntı, diğer inorganiklerle olan sürtünme ve aşınmalardan dolayı doğal bir şekilde cilalanmıştır. Böylesi yonga üzerine iç yüzde yapılan düzelti tekniğini Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden iyi bilmekteyiz¹⁵. İç yüz üzerinde yapılan bu düzenli-devamlı düzelti-lerin, form açısından değil ancak işlev açısından niteliği biraz tartışmalıdır. Çünkü, özellikle tipik *moustérien* kültür katmanlarında gördüğümüz düzelti-ler, parçanın genellikle üst yüzünde yer almaktadır. Nitekim Anadolu'dan bir örnek verecek olursak; Yalçinkaya'nın Karain Mağarası kenar kazıyıcıları üzerinde yapmış olduğu çalışmaya göre, iç yüzde kenar kazıyıcılar, tüm kenar kazıyıcılar içinde sadece %2.5 gibi çok düşük bir yüzde göstermesine karşın, üst yüz düzeltisi karşılaşılan en genel teknik olarak ortaya çıkmaktadır¹⁶.

Yukarıda daha önce yayınlanmaları nedeniyle açıklamalarını daha geniş tuttuğumuz bu 3 alet ile birlikte, bizim bizzat çalıştığımız diğer 7 adet buluntu içinde; bir adet *levallois* yonga (Fig.5:1), bir adet yontma artığı yonga, bir adet merkezci *recurrent levallois* çekirdek (Fig.3:3), bir adet kenar kazıyıcı, bir adet dilgi üzerine kenar kazıyıcı (Fig.6:9) (muhtemelen de Paleolitik Çağ sonrası) ve 2 adet de yöneşen kenar kazıyıcı (Fig.4:2,6) tespit edilmiştir.

¹¹ Kansu 1940, 41-56

¹² Kansu 1940, 44

¹³ Kansu 1940, 48

¹⁴ Kansu 1940, 45

¹⁵ Taşkiran-Kartal 2004, 717 (şekil 14:3); Taşkiran 2002, 412 (şekil 22:4, 12)

¹⁶ Yalçinkaya 1989, 116

Ancak; bu yöneşen kenar kazıyıcılardan bir tanesinin (Fig.4:6) üst yüzündeki negatif izler, tek kutuplu yöneşen *levallois* yongalama tekniği göstermekte olup, teknik açıdan belki de *levallois* uç çıkarmak üzere hazırlanmıştır diyebiliriz. Bu hazırlama sonucunda çıkan yonganın, yonga eksenini ile alet eksenini 45°'lik bir açı yapmakta olup, uç ve yöneşen kenar kazıyıcı kategorilerinin arasında bir morfoloji göstermiştir. Eğer elimizdeki buluntular yeterince fazla olsaydı, bu buluntu topluluğu içindeki benzer aletlerin indisleri, söz konusu aletin, alet kategorilerinin biri ya da diğeri içinde sınıflandırılabilmesi hakkında bize bilgi verebilecekti. Bu durumda bu alet için kesin bir yargıda bulunmak istemiyoruz.

Etiyokuşu buluntularını genel anlamda özetleyecek olursak; *levallois* tekniğinin kullanıldığını ve bununla birlikte, *moustérien* tipte yontmataş aletlerin üretildiğini belirtmek yerinde olacaktır. Ele geçmiş olan kısmi iki yüzeyli alet ise, *acheuléen* geleneğinin varlığının bir kanıtıdır. Hem dönem olup olmadıklarını bilemediğimiz bu topluluğu, alt Paleolitik'in sonuna ve orta Paleolitik'e bağlamak olanaklıdır.

Etiyokuşu buluntuları hakkında, şimdiye dek dile getirilmemiş olan bir konu da bu buluntuların gerçek konumlarıyla ilgilidir. Kansu'nun yayınından edindiğimiz bilgilere göre söz konusu buluntular, Etiyokuşu buluntu yerinde Çubuk Suyu'nun eski seviyelerine ait olan, çakıllı kumlu V. tabakasından ele geçmiştir. Ancak dikkat edilmesi gereken konu ise, bu buluntuların V. seviye içinde depolanmadan önce sürüklenerek buraya gelmiş olmasıdır. Yani "*in situ*" değillerdir. Dolayısıyla, Etiyokuşu V. tabakaya ait olan yontmataş elemanların kökenini, Çubuk Suyu'nun daha yukarılarda aramak gerekmektedir. Kısacası, bu aletlerin çoğunluğu Etiyokuşu denen yerde üretilmemiş olmalıdır. Bu durumda,

Çubuk Suyu'nun yukarı kesimlerinde, şüpheli de olsa bir "*in situ*" Paleolitik buluntu yeri saptamak şimdilik olasılık dahilindedir. Nitekim Kökten, bu aletlerin belki de, Keçiören sırtlarından ya da Solfasol Köyü çevrelerinde tespit edilen çakmaktaşı yumru tarlalarından veya açık bir istasyondan sürüklenerek gelmiş olabileceklerini vurgulamaktadır. Kökten aynı zamanda bu konuya Bittel ve Pfannenstiel'in de değinmiş olduğunu belirtmektedir¹⁷.

II.4. Keçiören

Ankara'nın hemen kuzeyinde yer alan Keçiören'in yontmataş buluntuları, ilk kez M. Pfannenstiel tarafından 1940'lı yıllarda tespit edilmişlerdir¹⁸. Kökten, Ankara çevresindeki hammadde kaynaklarından bahsederken, özellikle Keçiören'i vurgulamış ve şöyle yazmıştır: "*....Keçiören sırtları; Çeçtepe köyünden - Beypazarı dolaylarına ulaşan dağların mühim bir kısmı, ve buraları çevreleyen yüksek sekilerin üstleri; ..... çakmaktaşı yumru tarlaları tabii kaynaklarımız arasındadır*"¹⁹. Kökten'den edindiğimiz bu bilgiye göre, Keçiören çakmaktaşı yatakları açısından oldukça zengin görünmektedir.

Pfannenstiel'in ardından yine aynı alanda 1948 yılında bu kez, Fikret Ozansoy toplama yapmıştır. Araştırmacının yayınından elde edilen bilgiler doğrultusunda, buluntular genelde dağınık olarak ele geçtiklerinden ötürü, bu alanda kesin bir yerleşim yerinden bahsetmek yanlış olacaktır. Kansu ve Ozansoy'un yayınına göre, Keçiören'in kuzeyindeki andezit bir taban üzerinde 50m²'lik bir alandan birçok alet ele geçmiştir. Burada ayrıca, *micoquien* tip balta ve baltacıklar ile kırık olmakla birlikte, oval

¹⁷ Kökten 1952, 183

¹⁸ Harmankaya-Tanıdı 1996

¹⁹ Kökten 1952, 181

ve üçgen biçimli iki yüzeyli aletler ve *levalloiso-moustérien* tipte kazıyıcı ve uç bulunmuştur²⁰.

Anabilim Dalı koleksiyonu üzerinde bizim yapmış olduğumuz çalışmaya göre, Keçiören buluntuları tipolojik olarak oldukça çeşitlilik göstermektedir. Koleksiyonda toplam 13 adet olan bu yontmataş elemanlar; 3 adet *levallois* çekirdek, 1 adet prizmatik çekirdek, 3 adet yonga ile 1'er adet iki yüzeyli alet, kenar kazıyıcı, dişlemeli alet, çontuklu alet, uç ve bir de tanımlanamamış kırık alet olarak özetlenebilir.

Keçiören buluntuları, morfolojik açıdan oldukça tipik örneklerden oluşmaktadır. İki yüzeyli alet (Fig.2:1), boyut olarak oldukça küçük olup, iyi bir simetri gösterir. Her iki yüzündeki kabuk kalıntısı, aletin kenar kısmında bulunmaktadır. Çıkarımları sıg, profili hafif bir zig-zag gösterir. Doğal işleymen otürü oldukça cilalanmıştır. Dolayısıyla çok sürüklenmiş olan bu alet *in situ* değildir. Bütün bu özelliklerinden otürü, alt Paleolitik'in son aşamaları ve belki de erken orta Paleolitik döneme bağlanabilir.

Keçiören'in çekirdek buluntuları arasında, 3 adet tipik *levallois* çekirdek ve bir de büyük bir olasılıkla Paleolitik dönem sonrasına ait olan prizmatik tip dilgi çekirdeği vardır. *Levallois* çekirdeklerden birisi "*lineal*", diğeri "iki kutuplu *recurrent*" ve üçüncüsü "merkezcil *recurrent*" tip *levallois* çekirdektir. *Lineal* tip ya da diğeri bir deyişle klasik *levallois* çekirdek (Fig.3:6) oldukça tipiktir. Üzerinde bazı yanma izleri tespit edilmiştir. Merkezcil hazırlanmış olup, her iki yüzünde de kabuk bulunmaz. Vurma düzlemi yüzüklüdür. İki kutuplu *recurrent levallois* çekirdek olan diğeri *levallois* çekirdek (Fig.3:2) de üst yüzde ve vurma düzlemlerinde iyi bir hazırlama izi gösterir.

Arka yüzü kabuklu ve hammaddenin doğal yüzeyini taşımaktadır. Merkezcil *recurrent levallois* çekirdek (Fig.3:9), *lineal* tip *levallois* yontma zincirinin uygulanmasının ardından yongalama işleminin devam etmesiyle *recurrent* tip özelliğini almıştır. Çekirdeğin arka kısmı iyi hazırlanmış olup, merkez kısmında kabuk taşımaktadır. *Lineal levallois* çekirdek safhasında, vurma düzleminin yüzüklendiği halen görülebilmektedir. Bu tekno-tipolojik özelliklerinden otürü, Keçiören'in *levallois* çekirdeklerini görece orta Paleolitik döneme bağlamak mümkündür.

Prizmatik çekirdek ise (Fig.6:1); tek kutuplu olup, vurma düzlemi yenilenme izi gösterir. Çekirdeğin her iki kenar kısmında da tepe hazırlaması yapılmış, ancak tepeli parça (dilgi) alınmamıştır. Çekirdeğin alt kısmı kırılmış ve belki de bu yüzden terkedilmiştir. Teknik ve tipolojik açıdan, Anadolu'dan iyi bilinen çanak çömleksiz Neolitik dönem ve sonrasında görülen dilgi çekirdeklerine yaklaşmaktadır.

Yonga üzerine işlenmiş aletler açısından orta Paleolitik dönemin erken safhalarına tariheylebileceğimiz bir adet uç (Fig.5:5) oldukça tipiktir. Taşımılığı kalın bir yongadır. Dorsal yüzün merkez kısmında uzunlamasına bir kabuk kalıntısı vardır. Düzelteleri basamak pulcukludur. Bu haliyle uç oldukça iyi korunmuş olup, alet eksenine ve yonga eksenine aynı doğrultudadır. 1 adet kenar kazıyıcı alet içbükey morfoloji göstermektedir (Fig.4:4). *Levallois* yonga üzerine yapılan bu aletin dorsal yüzü iki kutuplu hazırlama tekniği içermektedir. Bu özelliklerinden otürü orta Paleolitik döneme bağlanabilir. 1 adet düzeltili çontuklu alet ise, *levallois* olmayan bir yonga üzerine yapılmıştır. Alet, çontuk genişliği açısından iri çontuklu kategorisine girmektedir. Yukarıda adı geçen dişlemeli alet ise,

²⁰ Kansu-Ozansoy 1952, 383,384

oldukça sürüklenmiş olduğundan tüm yüzeyi cilalanmıştır. Çok tipik bir örnek olmayıp, kaba dişlemeli bir morfoloji göstermektedir. Diğer bir düzeltili parça ise, tanımlanamamış ve proksimal kısmı kırık bir alettir (Fig.4:3). Taşımılığı yonga olup, pulcuklu düzelti taşımaktadır. Orta Paleolitik döneme tarihlenebilir.

Diğer buluntulardan 3 adet çakmaktaşı yonga arasında, bir tanesi atipik *levallois* yonga özelliği göstermektedir. Diğer ikisi ise, hazırlanmamış çekirdeklerden çıkarılmış ve işlenmemiş buluntulardır.

II.5. İlhan Çayı

Burası Ankara il merkezinin batısında, Ayaş ilçesinin 12 km kadar kuzeybatısındaki İlhan Köyü'nün kuzeyindedir. Buluntu alanı ise İlhan Çayı'nın sekileridir. İlk olarak 1945 yılında İ.K.Kökten, Ankara yöresi yüzey araştırmalarında buradan Paleolitik Çağ'a ait aletler toplamıştır²¹. Kökten, daha sonra 1951 yılında Işıklar, Alpay ve Ozansoy ile birlikte bu alanlardan yonga aletler bulmuşlardır. Buradan ele geçen ve Kökten tarafından bazalt bir elbaltası diye nitelenen aletin²², Taşkiran tarafından gerçekte iri bir yonga alet olduğu ortaya konmuştur²³. Diğer ele geçmiş olan aletler ise, Kökten'e göre *levallois-moustérien* tipte kazıyıcılardır²⁴. Kökten, aynı yayınında Güdül çevresinde Kirmir Vadisi'ne bakan platolar üzerinde de *levallois-moustérien* tipte aletler olduğunu belirtmektedir²⁵.

Anabilim dalı koleksiyonunda yer alan 1 adet *levallois* yonga üzerine yapılmış olan tek dışbükey kenar kazıyıcı (Fig.4:5) çok

tipik bir alettir. Hammaddesi çakmaktaşıdır. Dorsal yüzünde merkezci *levallois* hazırlama izleri görülmektedir. Topuğu yüzüklüdür. Tipik *moustérien* kültüre aittir ve dolayısıyla orta Paleolitik döneme tarihlenebilir.

II.6. Sındıran-Yanıklar

Literatürde adına rastlayamadığımız bu buluntu yerine ait materyaller, Kökten tarafından kurulmuş olan Prehistorya kürsüsü koleksiyonuna kazandırılmıştır. Üzerinde çalışmış olduğumuz 5 adet yüzey buluntusu, teknik ve tipolojik açıdan orta Paleolitik ve orta Paleolitik sonuna işaret eden kriterler göstermiştir.

Bu grup içerisinde; hemen hemen tükenmiş ve çontuklu alet haline dönüştürülmüş bir disk biçimli çekirdek (Fig.5:4), *levallois* yonga üzerine yuvarlak ön kazıyıcı (Fig.5:3) ki bu alet muhtemelen üst Paleolitik tiplere yaklaşmaktadır, prizmatik çekirdekten alınmış bir çekirdek tablası (Fig.6:4) ki bu parça da daha sonradan iç yüzünde yapılan düzeltiler sonucunda yatay kenar kazıyıcı olarak modifiye edilmiştir (muhtemelen üst Paleolitik ve sonrası dönemlere tarihlenebilir), erken orta Paleolitik döneme ait olduğunu düşündüğümüz kalın kenar kazıyıcı (Fig.4:1) ve bir de yonga, Sındıran-Yanıklar koleksiyonunu teşkil etmektedir.

II.7. İvedik Köyü

Burası Ankara il merkezi içerisinde, Yenimahalle Belediyesi sınırlarında bir buluntu yeridir. Literatürde pek de adı geçmemesine karşın, Prehistorya Anabilim Dalı koleksiyonu içerisinde yer alan buluntular toplam 3 adettir. Bu 3 buluntudan birisi, taşımılığı kalın *levallois* yonga olan ikili alettir (Fig.5:2). Bu alet, aslında her iki

²¹ Kökten 1947a, 224; Kökten 1947b, 441

²² Kökten 1947b, 444

²³ Taşkiran 1990, 38

²⁴ Kökten 1947b, 444

²⁵ Kökten 1947b, 444

kenarında da çontuk taşıyan bir ön kazıyıcı alettir. İç yüzün proksimal kenarının birinde küçük çıkarımlarla inceltme yapılmış ve dolayısıyla taşımaların yumrusu hemen hemen kaldırılmış durumdadır. Ön kazıyıcı alını oldukça ince düzeltilebilir taşımaktadır. Gerek teknik, gerekse tipolojik açıdan orta Paleolitik döneme tarihlenebilecek bir buluntudur. İvedik Köyü'nden ele geçen diğer iki buluntu da *levallois* teknik işçiliği göstermekte olup, bunlardan birisi *levallois* uçtur (Fig.5:6).

II.8. Ergazi

Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Ergazi'deki buluntuların ilk olarak 1938 yılında, Dr.Afet İnan ve Profesör E.Pitard tarafından bulunduğunu ve bu buluntuların kendi deyimiyle "*levalloiso-moustérien*" tipte olduğunu bildirmektedir²⁶. Kökten ise; Ergazi'nin 1937 yılında Pittard, İnan ve Pfannenstiel tarafından araştırıldığını bildirmekte ve bu buluntu yerinin İç Anadolu Bölgesi'nin Etiyokuşu'ndan sonra orta Paleolitik dönemini açıklayan ikinci yer olduğunu vurgulamaktadır²⁷.

İncelemesini yapabilmemiş olduğumuz Ergazi buluntularının, yukarıda da açıklamış olduğumuz üzere, oldukça eski olan Prehistorya Anabilim Dalı koleksiyonu içerisinde 3 ayrı alandan ele geçmiş gibi etiketlenmiş olması, bizi de aynı şekilde ayrı ayrı inceleme gerekliliğine yöneltti. Ergazi etiketli 2 adet yüzey buluntusundan biri, merkezci *recurrent levallois* çekirdek; diğeri ise, tek kutuplu *recurrent levallois* çekirdektir. Her ikisi de; çok tipik olmamakla birlikte, Ankara'nın genel görünümü içinde tipik buluntularındandır diyebilir ve bunları kabaca orta Paleolitik döneme bağlayabiliriz.

²⁶ Kansu-Ozansoy 1952, 381

²⁷ Kökten 1947b, 435

II.8.a. Ergazi-I

Toplam 3 adet yüzey buluntusundan oluşan Ergazi-I buluntularından ikisi, oldukça tipik olan ve çok iyi hazırlama tekniği içeren *levallois* çekirdeklerdir. Bunlardan birisi, klasik *levallois* çekirdek (Fig.3:5); diğeri ise, merkezci *recurrent levallois* çekirdektir (Fig.3:7). Üçüncü buluntu da çok tipik olmayan bir *levallois* çekirdeğe aittir.

II.8.b. Ergazi-II

Söz konusu koleksiyondaki Ergazi-II yüzey buluntuları da 3 adet olup, özel tiplerle temsil edilmişlerdir. Bunlardan bir tanesi merkezci *recurrent levallois* çekirdektir (Fig.3:1). Bu çekirdeğin, her iki yüzü de oldukça titiz bir hazırlama evresi geçirmiştir. Çekirdeğin arka yüzünde çok az bir kabuk kalıntısı vardır. Bu çekirdeği de orta Paleolitik döneme atfedebiliriz. Buluntulardan bir diğeri ise, kırık olmakla birlikte muhtemelen bir *levallois* uçtur (Fig.5:8). Topuğu yüzüklü olup, çok iyi hazırlanmış bir vurma düzlemi teknolojisine sahiptir. Mevcut kısmında bir düzelti izine rastlanmamıştır. Orta Paleolitik dönem karakterlidir. Doğal olarak cilalanmış olması oldukça sürüklenmiş olduğunun bir göstergesidir. Ergazi-II'ye ait son olarak, dorsal yüzü tek kutuplu çıkarım gösteren bir dilgimsi yonga (Fig.6:2) dikkat çekicidir. Muhtemelen tek kutuplu bir prizmatik çekirdekten çıkarılmış olan bu parça üzerinde hiçbir düzeltiye rastlanmamıştır. Dönem olarak kesin bir şey söylemek çok zor olsa da, teknik ve tipolojik açıdan orta Paleolitik dönem sonrasına ait olması gerekir diye düşünebiliriz.

II.9. Etimesgut

Ankara'nın batısında ve bugün için merkez ilçe konumundadır. Literatürde Etimesgut'a ait buluntulardan pek bahsedilmemekle

birlikte, incelemesini yapmış olduğumuz 3 buluntu içerisinde bir tanesi tipik olan merkezci *recurrent levallois* çekirdektir (Fig.3:8). Arka yüzü hazırlanmış olmakla birlikte hammaddenin doğal yüzünü de içerir. Doğal cilalanma izi oldukça sürüklenmiş olduğunu gösterir. Diğer iki buluntu da merkezci *recurrent levallois* çekirdek olup, çok tipik değildir. Etimesgut buluntuları teknik ve tipolojik açıdan orta Paleolitik döneme bağlanabilir.

II.10. Çayyolu Sondurak Çevresi

Burası da yine Ankara'nın batısında bir buluntu yeridir. Ele geçen yontmataş malzeme çok geniş bir zaman aralığına yerleştirilebilir. Yeni ele geçen bu buluntular, aslında, Ankara'nın eski buluntularını bir anlamda destekleyen ve bir anlamda da yenilikler sunan bir görünüm sergilemiştir.

Çayyolu Sondurak buluntularının en ilginç olanları, toplam 2 adet ve alt Paleolitik döneme tarihleyebileceğimiz birisi klasik iki yüzeyli ve diğeri nacak olan aletlerdir. Bunlardan klasik iki yüzeyli olan alet (Fig.2:3), orta kenar kısmında eski bir kırık taşır. Profili zig-zaglıdır. Çıkarımları çok da sığ olmayıp, orta büyüklüktedir diyebiliriz. Diğer buluntu olan nacak (Fig.1:1) ise, dip kısmında hammaddenin doğal yüzeyini taşır. Her ikisi de genel anlamda alt *acheuleen* tip aletlerdir.

Yukarıda görüldüğü gibi, eski buluntulara dair genellikle *levallois* teknolojisinden ve buluntularından bahsettik. Aynı durum yeni buluntularla da varlığını teyit etmiş gibi görünüyor. Buluntulardan bir tanesi, ucu kırık olmakla birlikte çok iyi işçilik gösteren bir *levallois* uçtur (Fig.5:7). Topuğu yüzüklü olup, dorsal yüzü klasik "Y" nervürü gösterir. Kanımızca orta Paleolitik dönemin iyi bir örneğini teşkil eder.

Bir diğer buluntu dönümlü dilgidir (Fig.6:3). Dorsal yüzünde dilgi negatifleri ve çok az bir kısmında da kabuk kalıntısı içerir. Teknolojik açıdan tek yönlü çıkarımlar içeren prizmatik bir çekirdekten çıkarılmış olmalıdır. Böylesi yan ürünler, Anadolu'nun üst Paleolitik ve Epi-paleolitik dönemlerinde oldukça yaygın ele geçmiştir. Bu bakımdan Paleolitik sonuna tarihlenebilecek bir buluntudur diyebiliriz. Yine Paleolitik Çağ sonuna tarihleyebileceğimiz bir buluntu ise, dilgimsi kalın yonga üzerine işlenmiş ön kazıyıcı alettir (Fig.6:7). Parçanın dorsal yüzünde dilgimsi negatif izler vardır. Kazıyıcı alını proksimaldedir ve düzeltilebilir. Ancak, taşınma izi iç yüzünde de, hem kenar hem de alını kısmında yarı dik düzeltilemlerle düzenleme yapılmıştır. Bu yapıyla, aletin bir bıçak gibi de kullanılmış olma olasılığı mümkün görünmektedir.

Ele geçmiş olan 1 adet orak dilgi (Fig.6:6), gerçek anlamda tarım toplumuna ait olabilecek tek parçadır. Proksimal ve distal kısımları kırıktır. Kenarlarında kullanım çentikleri olup, tek kenarı silika parlaklığı içerir. Stratigrafik kontekst içinden ele geçmediği için kesin dönemini vermek mümkün değildir.

Çayyolu Sondurak buluntularından olan son 2 buluntu, çok tipik olmayan birisi şekilsiz çekirdek ve diğeri bir yonga olan kabaca Paleolitik teknoloji içeren yontmataş parçalardır.

II.11. Eryaman

Toplam 7 adet olan Eryaman buluntuları içerisinde, 2 tanesi oldukça önemlidir. Bunlardan birisi, neredeyse *abbevilien* tipte olabilecek ve alt Paleolitik dönemin erken safhalarına tarihleyebileceğimiz bir klasik iki yüzeyli alettir (Fig.1:2). Geniş zig-zag profilli olan bu aletin her iki yüzeyindeki çıkma-

rımlar oldukça iri ve derindir. Üzerinde hiçbir kabuk kalıntısı yoktur. İkinci önemli buluntu ise, atipik iki kutuplu *recurrent levallois* çekirdektir (Fig.3:4). Arka yüzünde hiçbir hazırlama izi göstermez. Üstelik, üst yüzün bir kısmında kabuk kalıntısı da mevcuttur. Hazırlama izi, üst yüz ve özellikle de vurma düzleminde göze çarpar. Bu özelliğiyle; son yıllarda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ yüzey araştırmalarından ele geçen yarı hazırlanmış çekirdekler tarzında bir teknolojiye sahiptir. Genel anlamda alt Paleolitik sonu orta Paleolitik başlarına tarihlenebilecek bir tipoloji ve teknoloji içerir.

Diğer buluntular arasında, 1 adet klasik *levallois* çekirdek çok tipiktir ve iyi bir işçilik gösterir. Bununla birlikte; bir adet atipik *levallois* çekirdek, bir adet şekilsiz çekirdek ve 2 adet dilgi ise, orta Paleolitik döneme bağlanabilecek özellikler sergilemiştir. Ancak, dilgilerden birisi tipolojik olarak orta Paleolitik sonu-erken üst Paleolitik döneme tarihlenebilir.

III. TARTIŞMA ve SONUÇ

Açıkça söylemek gerekirse, eski bilim duayenlerimizin zor şartlar altında ne çok iş yapmış olduklarını anlamak bizi çok etkiledi. Zamanın bilgi ve koşullarına karşın, çeşitli yorumlar ve çıkarsamalar yapılmış ve bu verilerin günümüze aktarılmış olunması dikkate değerdir. Her birini saygıyla anıyoruz.

Birçok prehistoryenle yaptığımız çalışmalar ve konuşmalar sırasında, Güneydoğu Anadolu Bölgesi hariç, Anadolu'nun iki yüzeyli aletler açısından yoksun olduğu kanısı hemen herkesce kabul edilen bir görüş olarak ortaya çıkıyordu. Bu yaklaşım ise; klasik iki yüzeyli ya da eski deyimiyle elbaltası geleneğinin, Anadolu'nun iç bölgelerinden değil de, Kafkaslar boyunca

ilerlediği fikrini gündeme getiriyordu. Aslında, o sıralarda bu hipoteze pek de karşı çıkabilecek yeterli stratigrafik kanıtımız da yoktu. Dolayısıyla da, söz konusu görüşlere bilinçsizce müdahale etmek, bilimsel bir yaklaşım olarak görünmüyordu. İki yüzeyliler hakkında bilinen bir başka hipotez de, Movius tarafından gündeme getirilmiş ve "Movius Line" olarak adlandırılmıştır²⁸. Bu hatta göre; İngiltere'nin güneydoğusundan Hindistan'a kadar olan bir yılankavi çizgi, *acheuléen* geleneğinin sınırlarını oluşturmuştur. Buna göre; İç Anadolu Bölgesi tam olarak ikiye ayrılmakta ve dolayısıyla, İç Anadolu Bölgesi'nin Ankara'nın da bulunduğu kuzey kesimi *acheuléen* geleneği açısından fakir görünmektedir. Açıkcası bu doğru da olabilir yanlış da. Pratikte ve aslında problem, İç Anadolu Bölgesi'nde sistemli ve yeni "prehistorik arkeoloji" araştırmalarının yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü çok yakın zamanlarda Prof.Dr.Nur Balkan Atlı, uzun zamandır araştırmalarını yapmakta olduğu Göllüdağ çevresinde, stratigrafik konumu içinde bir adet klasik iki yüzeyli alet bulmuştur. Bu buluntu, aslında tek başına zayıf da olsa benimsenmiş olan görüşe karşı bir kanıt teşkil etmektedir. Şu halde, daha önce yazmış ve açıklamış olduğumuz ve yüzeyden ele geçen klasik iki yüzeyli aletleri de dikkate alırsak, elimizdeki kanıtların gündene arttığını belirtmek, yeni yaklaşımları ve hipotezleri de beraberinde getirecektir.

Umarız ki; özellikle stratigrafik açıdan bu klasik iki yüzeyli aletlerin sayısı çoğalır ve gerçekte Anadolu'nun iç bölgelerinin Prehistorik geçmişi literatürde yerini bulur. Bulur derken, yapılması gerekenlerin bilincinde olunması da gerekecektir. Kesin bir şekilde belirtmek isteriz ki, Anadolu'da günümüzde yapılan alt Paleolitik dönem çalışmaları, bir elin parmaklarını geçemeyecek kadar azdır. Nedenleri tartışılabilir.

²⁸ Movius 1944; Movius 1948

Ancak, konumuzun bu olmadığına da bilinciyle, İç Anadolu Bölgesi'nde gelecekte böylesi buluntuların artabileceğini ve yeni hipotezlerin gelişebileceğini, şimdiden kaçınılmaz bir gerçek olarak düşünüyoruz.

Ankara'da klasik iki yüzeyli aletler açısından eski buluntulardan Keçiören ve Etiyokuşu kanıtları ile yeni buluntulardan Çayyolu Sondurak Çevresi ve Eryaman buluntuları önemli bulgulardır. Toplam 5 adet olan bu yontmataş aletler elbette ki çok şeyi açıklayamaz, ancak birçok şeyin de müjdecisi olabilirler. Bunlara ek olarak, bizim bu çalışmayı yaparken literatürden varlığı bilinen ve ulaşamadığımız bazı iki yüzeyli aletlerin varlığını da eklemek ve vurgulamak yerinde olacaktır²⁹.

1999 yılında Profesör Otte ve diğer saygın bilim adamlarıyla yapmış olduğumuz bir yayında, Ankara hakkında birkaç iki yüzeyli aletten bahsetmiştik³⁰. Bugün bu sayının az ancak yavaş da olsa artıyor olması; böylesi buluntuların olmadığı anlamından öte, yeterli düzeyde "**Paleolitik Çağ Arkeolojisi**" araştırmalarının eksikliğini belirtir nitelikte anlaşılmalıdır. Unutmamamız gereken bir başka buluntu grubu da, Torosların güneyindeki Karain Mağarası klasik iki yüzeylileridir. Bu buluntular, Profesör Kökten'in kazılarında ele geçmiştir. Stratigrafinin bugünkü konumunda tam olarak neresinden ele geçtiğini bilmediğimiz bu aletlerin, hangi kültür grubu içerisine yerleştirilmesi gerektiği henüz tartışmalıdır. Acaba güneyle ilgili bir kültür kompleksine mi yoksa daha başka alanlarla mı ilişkiliydi? Bunu henüz bilemiyoruz. Bununla birlikte, Niğde Göllüdağ'da stratigrafiden ele geçen klasik iki yüzeyli aletin önemi çok büyüktür. Çünkü bugün için tarihlendirilmesi yapılabilecek tek örnektir.

²⁹ Bu konu hakkında detaylı bilgiler için bkz.: (Taşkiran 1990); (Taşkiran 1998); (Kökten 1953).

³⁰ Otte ve diğ. 1999, 75

Balkan Atlı'dan edindiğimiz bilgiler dahilinde, ele geçmiş olan bu klasik iki yüzeyli aletin çıkmış olduğu seviyenin oldukça üst katmanlarından yapılan bir yaşlandırmanın, 200.000 yıldan daha eski olduğunu öğreniyoruz³¹. Bu sonuç, iki yüzeyli aletin çok daha eski tarihler verebileceği anlamına gelmektedir. Bu konuda, tarih açısından tahmini bir şey vermek çok spekülatif olacağından herhangi bir şey söylemekten kaçınıyoruz.

Öte yandan tezat oluşturabilecek bir diğer konu da şudur; Ankara'nın klasik iki yüzeyli aletleri, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin gelişkin klasik iki yüzeyli aletlerinden teknik açıdan farklıdır. Ankara buluntuları biraz daha kaba ve arkaik karakterler göstermektedir. Bu durumda karşımıza bazı sorular çıkmaktadır: Ankara buluntuları Güneydoğu Anadolu Bölgesi klasik iki yüzeylilerinden eski midir? Eğer eskiyse kökeni neresidir? Bu soruların cevabı sanırız şimdilik kaydıyla gelecekteki çalışmalara gebedir.

Çalışmamız sırasında karşılaştığımız ikinci ve önemli bir konu da, özellikle eski araştırmalarda karşımıza çıkan "*levallois-moustérien*" terimi olmuştur. Aslında bu terim, eski araştırmaların birçoğunda oldukça yaygın kullanılmıştır. Ankara buluntuları açısından elimizdeki verilere dayanarak *levallois* teknolojisinin varlığını inkar etmek mümkün görünmemektedir. Üstelik bu tekniğe ilişkin oldukça başarılı örnekler de vardır. Ancak, söz konusu tekniğin orta *acheuléen*'den itibaren başlayan bir teknik olduğunu da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bununla birlikte; *levallois* taşmalıklar üzerine pulcuklu ve/veya basamak pulcuklu düzeltilemlerle kenar kazıyıcı aletlerin varlığı da dikkat çekici olup, bir anlamda *moustérien* kültür izlerine de rastlanmıştır. Böylesi aletlerin varlığı, hem tipik *moustérien* hem de *charentien* tip aletlerin Ankara'daki yüzey buluntusu kanıtlarını teşkil ederler.

³¹ Nur Balkan Atlı ile kişisel görüşme

Bilindiği üzere, Karain Mağarası'nın orta Paleolitik seviyeleri de, hem "Karain tip *moustérien*" ya da "Toros-Zagros tip *moustérien*", hem de bunun hemen altında yer alan *charentien* kültür komplekslerine ait kalıntılar içermektedir³². Buna benzer kanıtların Ankara'dan da ele geçmesi belki de, güneybatı Anadolu ile olabilecek olası ilişkileri gündeme getirecektir. Ancak bu saptamamız, Ankara'nın söz konusu tip buluntularının *levalloiso-moustérien* olarak adlandırılması gerektiği anlamına da gelmemelidir. Bu durumda bizce, *levallois* tekniği ile birlikte *moustérien* aletlerin de varlığını ve bu buluntulara *charentien* tarzda aletlerin de eşlik ettiğini belirtmemiz gerekir. Bu konudaki problemimiz ise, adı geçen bu komplekslerin tarihlerinin henüz bilinmiyor olmasıdır. Her bir durumda, hepsinin de yüzey buluntusu olması tipolojik tarihlendirmenin ötesine gidemememize neden olmaktadır.

Aurignacien terimi de, eski araştırmacılar tarafından kullanılmış bir kültür kompleksi olarak karşımıza çıkmıştır. Görünen odur ki, bu görüşü ve *aurignacien*'in varlığını Anadolu için kabul etmek doğru bir saptama olacaktır. Elimizdeki veriler de bunu desteklemektedir. Ancak unutulmaması gereken konu, ister Ankara yöresi ister Anadolu'nun diğer bölgeleri olsun, üst Paleolitik dönemin Yurdumuzda hala tam olarak açığa kavuşmamış bir problem olmasıdır³³.

Başka yazılarımızda da belirtmiş olduğumuz gibi, bir diğer tartışmalı konu da Mezolitik Çağ bilmecevidir. Bu sorun sanırım bir müddet daha karşımıza çıkmaya devam edecek. Bu durumda sorulacak soru çok basittir: Anadolu'da Mezolitik Çağ ve/veya Mezolitik yaşam tarzı var mıdır, yok mudur? Konumuzun biraz dışında olmasından ötürü bu tartışmayı burada açmaktan kaçınıyoruz.

Ancak, bu tartışmaya yönelik çalışmaların da varlığını belirtmek isteriz³⁴. Mezolitik teriminin tartışılması bir yana, Mezolitik Çağ'a ait olan *tardenoasian* kültüre ilişkin bir takım yazılarla karşılaştık. Bu kültürün Anadolu'da 20.yy'ın ortalarında ortaya atılmış olmasının nedeni, Ankara Macunçay sekilerinde ortaya çıkan mikrolitler ve mikroburinlerden kaynaklanmıştır. Bu mikrolitlerin çoğunluğunun trapez biçimli olması ve mikroburinlerin varlığı gerekçe gösterilerek, Avrupa'nın Mezolitik Çağ *tardenoasian* kültürüne odaklanılmış olunması, günümüzde bir anlamda paradoks yaratmaktadır. Kansu bir yayınında şöyle yazmıştır: "Şu hakikat de malûmdur ki, (*micro-burin*'ler *Tardenuvaziyen endüstride mevcut olmakla beraber, yokluğu bu endüstrinin Tard. olamayacağına delâlet edemez ve fakat varlığı, o kültürün Tard. olduğunu derhal tayin eder* (Burkitt, s.157) Gerçekten *Micro-Burin*'ler bu kültürün bir remzidir (Clark s.203, 1936). Macun çayı mikrolitleri içinde 20 den fazla bu pigme-burin'lerin bulunuşu, bu kültür bakiyelerinin Ankara Mesolitik *Tardenuvaziyen kültürünün varlığını ispata yetebilir*"³⁵. Oysa bugün mikroburinlerin bol miktarda ele geçtiği birçok Levant ve/veya Zagros kültür kompleksleri ile karşı karşıyayız. Nasıl bunlara *tardenoasian* diyemeyeceksek, Ankara mikrolitik buluntu topluluklarına da temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Ayrıca, adı geçen bu mikrolitlerin birine dahi ulaşılamamış olunması, bu tartışmayı temelsiz bir platforma oturtmaktadır. Bu durumda söyleyebileceğimiz hemen her şeyin de spekülatif olması kaçınılmaz bir gerçektir. Değil Ankara, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi Anadolu'da Mezolitik Çağ'ın varlığı ya da yokluğu, henüz yeni bir gündemle ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gündem, özellikle de Anadolu araştırmacıları tarafından irdelenmektedir. Bu konuda İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi olan

³² Otte ve diğ. 1999: 75, 77

³³ Daha detaylı bilgi için bkz. (Özçelik 2003).

³⁴ Kartal 2003

³⁵ Kansu-Ozansoy 1952, 390

Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'ın da söylemleri vardır³⁶. Kendisi bu konuda; özellikle Ağacli buluntularının Öküzini buluntularından tipolojik olarak farklı olduğunu belirtmekle³⁷ birlikte, Öküzini mağarası tardigliyasiyer dolgularının Mezolitik bir yerleşim olup olamayacağını da düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır³⁸. Ancak şimdiye kadar yapılmış olan çalışmalar sonucunda, Öküzini için artık gerçek bir Epi-paleolitik Dönem yerleşim yeridir demek sanırız çok daha doğru bir yaklaşım olacaktır³⁹. Çünkü, Ağacli ya da Marmara Bölgesi'ndeki benzer yontmataş tipolojiler gösteren yerleşimlerin daha çok batı Anadolu geleneğine ait olduğunu düşünmekteyiz. İşte bu noktada, İç Anadolu Bölgesi ve özellikle de Ankara'nın mikrolitli endüstrilerinin hangi kültür bölgesi grubuna girdiği gerçek bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Kansu ve Ozansoy'un bulduğu Macunçay mikrolitlerinin nerede olduğu hakkında bir fikrimiz olmadığından dolayı, bu konuya gerçekçi bir çözüm bulmak da şimdilik imkansız görünmektedir. Bu durumda, Anadolu'da (Türkiye Cumhuriyeti topraklarındaki Trakya dahil) gerçek Mezolitik Çağ'ın varlığı ya da yokluğu *in situ* bir stratigrafik katlaşımdan ortaya çıkacak buluntulara bağlıdır. Böylesi bir yerleşimin saptanabilmesi çok önemlidir. Açıkçası, eğer Anadolu'da gerçek bir Mezolitik yerleşim var ise, bunun hemen hemen Çanak Çömleksiz Neolitik dönem ile çağdaş olabilecek konar-göçer gruplarda aranması gerekebileceğini ve özellikle de kuzeybatı Anadolu'da olabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü Mezolitik yaşam tarzı; insanın, özellikle kuzey yarı küre ortası ve kuzeyinde (Avrupa'nın Akdeniz kıyı şeridi ve kuzeyi dahil), buzulların erimesi ile ortaya çıkan yeni ekolojik şartlara adaptasyonudur şeklinde özetlenebilir. Dolayısıyla,

böylesi bir yaşam tarzı da olasılıkla, belki batı Anadolu ya da kuvvetle kuzeybatı Anadolu içinde olmalıdır. Eğer bu konuda yanılıyor isek; batı ve kuzeybatı Anadolu avcı-toplayıcı geleneğinin ve kültürel buluntularının, Holosen başlangıcında bütünüyle doğuyla aynı olması gerekmez miydi? Oysa ki şimdilik durum bunun tam aksi yönünde görünüyor. Özdoğan'ın tespit etmiş olduğu geç pleistosen Marmara Bölgesi yüzey buluntuları bunun en güzel kanıtlarını sergilemektedir. Bu buluntuların da tarihlendirilebileceği bir *in situ* yerleşim yerine rastlamak, tabiri yerindeyse "kapıyı aralamak" anlamına gelecektir. Söylemlerimiz tartışmaya açıktır ve bunun tam aksi de iddia edilebilir.

Öte yandan J.Kozlowski, G.Ö. 12.000 ile 10.000 yılları civarında Öküzini'ni de içine alacak biçimde batı Anadolu'nun tıpkı Balkanlar'da olduğu gibi Akdeniz Epigraveti-en'i içinde olduğunu savunmaktadır. Söz konusu araştırmacının vermiş olduğu haritaya göre, iç Anadolu ve özellikle de Ankara bunun dışında kalmakta ve tamamıyla bilinmeyenleriyle dolu bir alan olarak gösterilmektedir⁴⁰. Bu durumda İç Anadolu Bölgesi için yapılması gereken en önemli şey, özellikle geç pleistosen-erken holosen dönemlere ilişkin çalışmaların yoğunlaştırılması olacaktır. Aksi taktirde sadece yayınlardan bildiğimiz Macunçay mikrolitlerinin açıklanabilmesi mümkün görünmemektedir. Ancak, Kozlowski'nin söylemine göre, biraz önce de belirtmiş olduğumuz gibi özellikle batı Anadolu, güneydoğu Avrupa ile ilişkili görünmekte ve bizim savımızı da kuvvetlendirmektedir. Yani bir anlamda ilişkilerin doğuyla değil batıyla olduğu desteklenmektedir.

İç Anadolu Bölgesi hakkında edindiğimiz son bilgiler, Epi-paleolitik Dönem'e ilişkin kanıtların yoğunlaştığı yönünde olmuştur. Baird'in Çatalhöyük'ün güneydoğusunda yer

³⁶ Özdoğan 1999

³⁷ Özdoğan 1999, 210

³⁸ Mehmet Özdoğan ile kişisel görüşme

³⁹ Kartal 2003

⁴⁰ Kozlowski-Kaczanowska 2004, 14-15

alan Pınarbaşı'nda yapmış olduğu kazılar, M.Ö. 12.000 ile M.Ö. 9.000 tarihleri arasında özellikle de Levant ile ilişkili görünen Epi-paleolitik endüstrileri gün ışığına çıkarmıştır⁴¹. Söz konusu yerleşimden elde edilen faunal kalıntılar öküz ve atın bol olarak avlandığını işaret etmektedir. Faunal kalıntılar açısından zıtlık gösterse de, ele geçen buluntular arasında; öğütme taşlarının varlığı ile bol miktardaki yarımaylar, tıpkı Öküzini mağarasında hemen hemen aynı tarihlere denk gelen aynı tip buluntularla büyük bir benzerlik göstermektedir. İç Anadolu Bölgesi hakkında elde edilen böylesi buluntular, geç pleistosen-erken holosen'de yaşayan avcı-toplayıcıların nitelikleri hakkındaki "gerçekçi ve gözle görülebilen" ilk ip uçlarımız olarak kabul edilebilir.

Araştırmamızı yaparken karşılaştığımız bir önemli saptama hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere, yazımızda eski araştırmalar olarak nitelediğimiz Cumhuriyet Dönemi birinci ve ikinci kuşak araştırmacılarının, kazılar ya da yüzey araştırmalarıyla ele geçirdiği materyallere ulaşmamız ya çok kısıtlı olmuştur, ya da hiç ulaşamamışızdır. Dolayısıyla da bazı konularda sadece yayınlardan yola çıkarak görüşlerimizi sunmuş bulunuyoruz. Ancak Kökten'in yazmış olduğu bir makalede bakınız ne yazmaktadır, aynen aktarıyoruz: "... Lüdümlü köyünün Perm kalkerlerinden müteşekkil bir tepenin dar bir yarıntısında bir elbaltası bulunmuştu. Bu baltasının yapısı andezitten olup uzunluğu 13.5, genişliği 8, ve kalınlığı 4.5 santimetre çapındadır. Şelleen teknikle yapılmış olan bu elbaltasının aslı Yüksek Ziraat Enstitüsü koleksiyonları arasında ve çok dikkatle yapılmış olan bir benzeri de Antropoloji Enstitüsünde bulunmaktadır....."⁴². Kök-

ten aynı yayınında Haymana çevresinden ele geçen bir mezar taşı için de: "... Haymana çevresinden toplanarak Ankara'da Oğüst mabedi deposuna kaldırılmış olduğunu öğreniyoruz ....."⁴³ demektedir. Daha önceki kısımlarda belirtmiş olduğumuz gibi böylesi kimi buluntuların (eğer Ülkemizde ve tahrip olmamış bir şekilde kalmış ise) nerelerden bulunabileceği belli değildir. Çünkü ilgisi olmamakla birlikte bütünüyle dağılmış bulunmaktadır. Dolayısıyla eskiden ele geçmiş olan çoğu buluntu, bu şekilde eski depolara ya da çeşitli fakültelerin koleksiyonlarına konmuş ise, bunların "konu uzmanlarının" olduğu fakülte bölümlerine ya da müzelere teslim edilmesi gerekmektedir. Böylesi materyallerin nitelik ve nicelikleri ancak bu şekilde tespit edilebilir kanısındayız.

Son ve özetleyici saptamalarımız açısından konumuza dönersek, elimizdeki yontmataş materyal kanıtlara dayanarak; tipolojik ve teknolojik açıdan Etiyokuşu, Çayyolu Sondurak Çevresi, Keçiören ve Eryaman alt Paleolitik döneme tarihlenebilecek buluntular vermiştir. Öte yandan Etiyokuşu, Keçiören, Ergazi, Sındıran Yanıklar ve Etimesgut alt Paleolitik sonu ile orta Paleolitik dönem başına; Keçiören, İlhan Çayı, Etiyokuşu, İvedik, Sındıran Yanıklar, Ergazi, Çayyolu Sondurak çevresi ve Eryaman orta Paleolitik döneme; Etiyokuşu, Sındıran Yanıklar, Ergazi, Çayyolu Sondurak çevresi ve Eryaman ise üst Paleolitik ve/veya Epi-paleolitik dönemlere tarihlenebilecek teknolojileri gün ışığına çıkarmıştır. Kesin fosil direktörleri olmadığı için tam olarak dönemi veremeyeceğimiz, ancak Paleolitik Çağ sonrasına tarihlenebilecek yontmataş buluntuların bazıları da Macunçay, Hüseyingazi, Keçiören ve Çayyolu Sondurak çevresinden tespit edilmiştir.

⁴¹ Douglas Baird ile kişisel görüşme

⁴² Kökten 1947b, 438

⁴³ Kökten 1947b, 447

Eski ve yeni yontmataş buluntuların ışığında özetlemeye çalıştığımız Ankara Paleolitik'i yeni verilere ihtiyaç duymaktadır. Az sayıda olmakla birlikte, özellikle bir takım çıkarsamalar yapmış olmamızın nedeni; ulaştığımız sonuçlara göre düşüncelerimizi tartışmaya açmaktır. Ankara ve özellikle de İç Anadolu Bölgesi'ndeki Paleolitik Çağ buluntularının artması, söz konusu tartışmalara daha bilimsel yaklaşımlar getirebilecektir kanısındayız.

Teşekkür

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Prehistorya Anabilim Dalı Başkanı Prof.Dr.Işın Yalçınkaya'ya Anabilim Dalı koleksiyonu üzerinde çalışmam için vermiş olduğu izinlerinden dolayı çok teşekkür ediyorum. Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürü Sayın Hikmet Denizli'ye ve Müze araştırmacılarından Sayın Arkeolog (MA) Zehra Füzünan Taşkıran'a nazik yardımlarından ötürü teşekkürü bir borç bilirim. Yontmataş buluntu çizimlerindeki değerli yardımları için sevgili eşim ve meslektaşım Arkeolog Gizem Kartal'a sonsuz teşekkürler. Çalışmam sırasında yardımlarını gördüğüm Doç.Dr.Harun Taşkıran ve Arkeolog Bora Cem Sevensan'a içten teşekkürler.

Yrd.Doç.Dr. Metin Kartal,
Ankara Üniversitesi,
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü,
Prehistorya Anabilim Dalı,
06100-Sıhhiye / Ankara TÜRKİYE.
e-mail: kartal@humanity.ankara.edu.tr
e-mail: arkeologkartal@mynet.com

Figürler Listesi

Figür 1: (1) Nacak, Çayyolu Sondurak Çevresi; (2) İki yüzeyli, Eryaman 4. Etap.

Figür 2: (1) İki yüzeyli, Keçiören; (2) İki yüzeyli, Etiyokuşu; (3) İki yüzeyli, Çayyolu Sondurak Çevresi.

Figür 3: (1) Merkezci *recurrent levallois* çekirdek, Ergazi-II; (2) İki kutuplu *recurrent levallois* çekirdek, Keçiören; (3) Merkezci *recurrent levallois* çekirdek, Etiyokuşu; (4) İki kutuplu *recurrent levallois* çekirdek, Eryaman 4. Etap; (5) *Lineal levallois* çekirdek, Ergazi-I; (6) *Lineal levallois* çekirdek, Keçiören; (7) Merkezci *recurrent levallois* çekirdek, Ergazi-I; (8) Merkezci *recurrent levallois* çekirdek, Etimesgut; (9) Merkezci *recurrent levallois* çekirdek, Keçiören.

Figür 4: (1) Kenar kazıyıcı, Sındıran-Yanıktarla; (2) Dışbükey yöneşen kenar kazıyıcı, Etiyokuşu; (3) Kırık kenar kazıyıcı (?), Keçiören; (4) Tek içbükey kenar kazıyıcı, Keçiören; (5) Tek dışbükey kenar kazıyıcı, İlhan Çayı; (6) Dışbükey yöneşen kenar kazıyıcı, Etiyokuşu; (7) İç yüzde kenar kazıyıcı, Etiyokuşu; (8) Dişlemeli alet, Etiyokuşu; (9) İki kenar kazıyıcı, Etiyokuşu.

Figür 5: (1) *Levallois* yonga, Etiyokuşu; (2) Ön kazıyıcı-çontuklu, İvedik; (3) *Levallois* yonga üzerine ön kazıyıcı, Sındıran-Yanıktarla; (4) Disk biçimli çekirdek üzerine çontuklu alet, Sındıran-Yanıktarla; (5) Kalın uç (? *Charentian*), Keçiören; (6) Düzeltli *levallois* uç, İvedik; (7) *Levallois* uç, Çayyolu sondurak çevresi; *Levallois* uç, Ergazi-II.

Figür 6: (1) Prizmatik çekirdek, Keçiören; (2) Dilgimsi yonga, Ergazi-II; (3) Dönümlü dilgi, Çayyolu sondurak çevresi; (4) Çekirdek tablası üzerine iç yüzde kenar kazıyıcı, Sındıran-Yanıktarla; (5) Orak elemanı, Hüseyingazi; (6) Orak dilgi parçası, Çayyolu sondurak çevresi; (7) Ön kazıyıcı, Çayyolu sondurak çevresi; (8) Eğik budanmış dilgi, Macunçay; (9) Dilgi üzerine kenar kazıyıcı, Etiyokuşu.

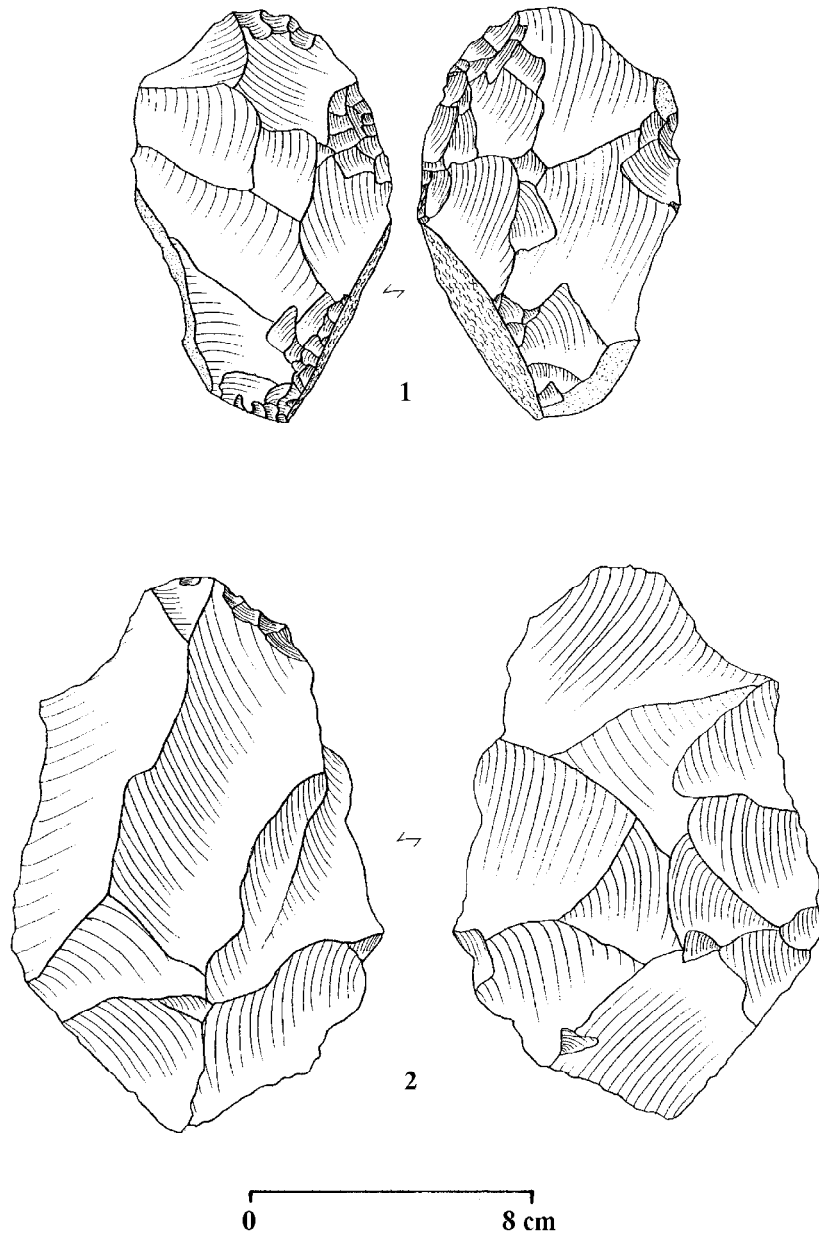

KAYNAKÇA

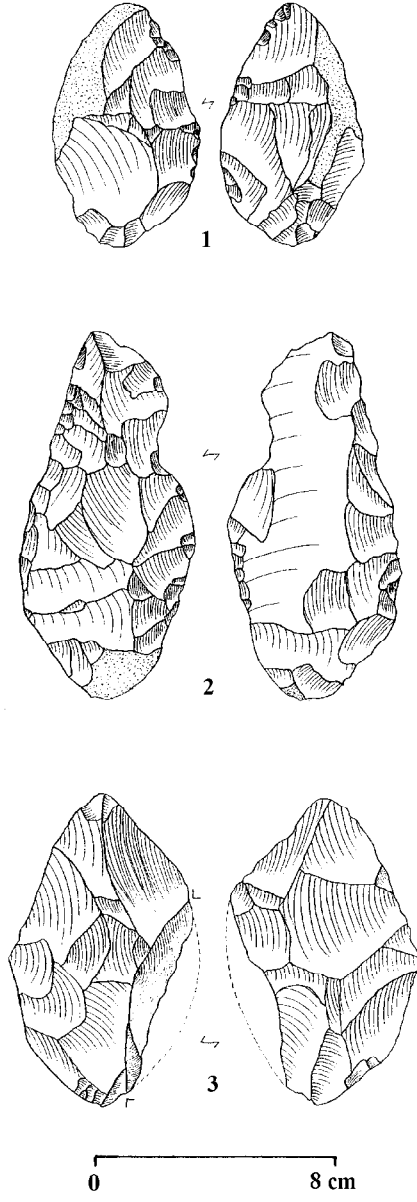
- Harmankaya-Tanımdı 1996** Savaş Harmankaya ve Oğuz Tanımdı, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (Paleolitik /Epipaleolitik)*, Ege Yayınları, İstanbul (1996).
- İnan 1938** Afet İnan, “Uğurlar Olsun-Açık Eti Mağbedi’nde”, *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, Cilt XI, Sayı 64 (Haziran), (1938): 293-301.
- Kansu 1940** Şevket Aziz Kansu, *Etiyokuşu Hafriyatı Raporu (1937)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara (1940).
- Kansu-Ozansoy 1952** Şevket Aziz Kansu ve Fikret Ozansoy, “Ankara Civarında Paleolitik Yeni Buluntular”, *IV. Türk Tarih Kongresi (1952)*: 381-390.
- Kartal 2003** Metin Kartal, “Anadolu’nun Epi-paleolitik Dönem Buluntu Toplulukları: Sorunlar, Öneriler, Değerlendirmeler ve Çeşitli Yaklaşımlar-Anatolian Epi-paleolithic Period Assemblages: Problems, Suggestions, Evaluations and Various Approaches”, *Anadolu/Anatolia*, 24 (2003): 35-61.
- Kozłowski-Kaczanowska 2004** Janusz Kozłowski ve Malgorzata Kaczanowska, “Gravettian/Epigravettian Sequences in the Balkans and Anatolia”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, Vol. 4, No 1 (2004):5-18.
- Kökten 1947a** İsmail Kılıç Kökten, “Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt V, Sayı 2 (1947): 223-236.
- Kökten 1947b** İsmail Kılıç Kökten, “1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları”, *Bellekten*, Cilt XI, Sayı 43 (1947): 431-472.
- Kökten 1952** İsmail Kılıç Kökten, “Anadolu’da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt X, Sayı 3-4 (1952): 167-207.
- Kökten 1953** İsmail Kılıç Kökten, “1952 Yılında Yaptığım Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt XI, Sayı 2-4, (1953): 177-209.
- Movious 1944** Hallam Movious, “Early Man and Pleistocene Stratigraphy in Southern and Eastern Asia”, *Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology*, 19 (1944): 1-125.
- Movious 1948** Hallam Movious, “The Lower Paleolithic Cultures of Southern and Eastern Asia”, *Transactions of the American Philosophical Society*, 38 (1948): 329-420.
- Otte ve diğ. 1999** Marcel Otte, Işın Yalçınkaya, Ofer Bar-Yosef, Janusz Kozłowski, Jean-Marc Léotard, Harun Taşkiran, Pierre Noiret ve Metin Kartal, “The Anatolian Palaeolithic: Data and Reflections”, *The Palaeolithic Archaeology of Greece and Adjacent Areas (1999)*: 73-85.
- Özçelik 2003** Kadriye Özçelik, “Karain Mağarası B Gözü’nde Üst Paleolitik Sorunu”, *Anadolu/Anatolia*, 25, (2003): 83-95.
- Özdoğan 1999** Mehmet Özdoğan, “Northwestern Turkey: Neolithic Cultures in Between the Balkans and Anatolia”, *Neolithic in Turkey (1999)*: 203-224, Pl. 171-194.
- Taşkıran 1990** Harun Taşkiran, *Biçimsel Tipoloji Açısından Anadolu İki Yüzeyle Aletleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara (1990).

Yontmataş Buluntu Toplulukları Işığında Ankara: Neyi Biliyoruz? Neyi Bilmiyoruz?

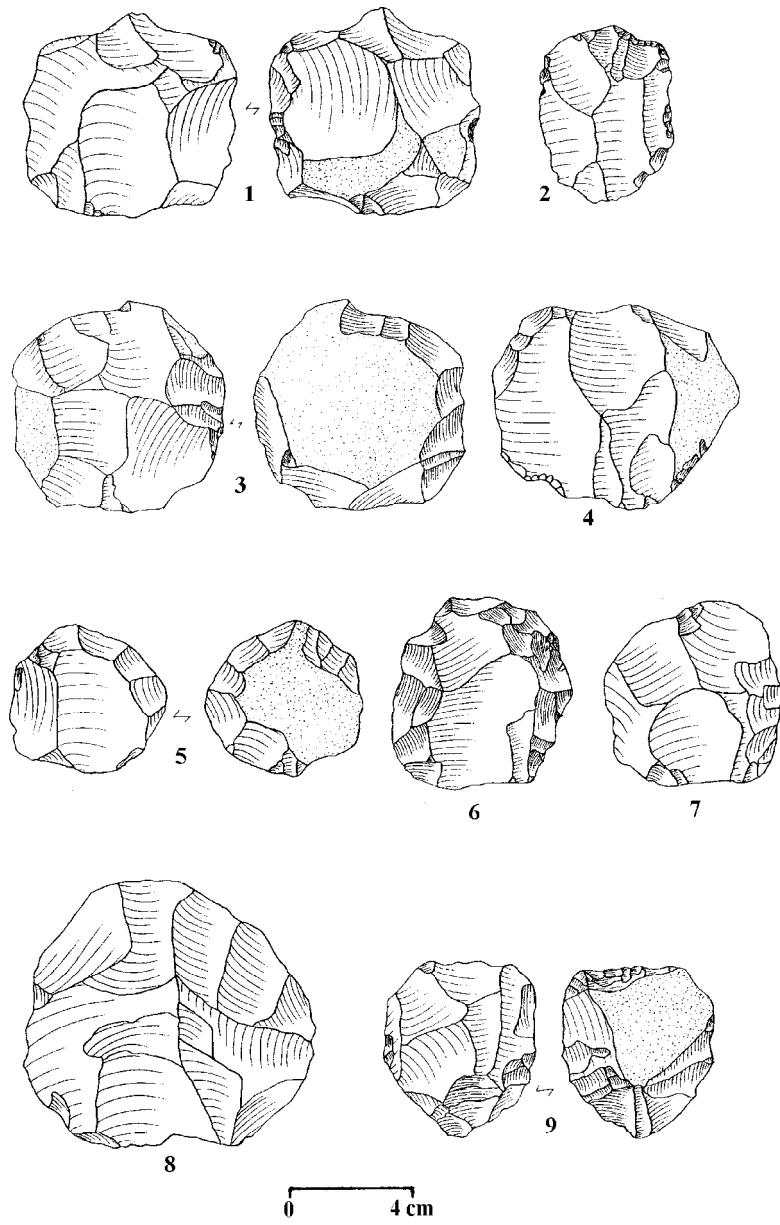
- Taşkıran 1998** Harun Taşkıran, “The Distribution of Bifaces in Anatolia”, *Préhistoire D’Anatolie Genèse de Deux Mondes-Anatolian Prehistory at the Crossroads of Two Worlds*, Vol.II, ERAUL 85, (1998): 569-577.
- Taşkıran 2002** Harun Taşkıran, “2000 Yılı Karkamış Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması”-“The Palaeolithic Survey in the Carchemish Dam Reservoir Region: 2000 Season, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları-Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2000*, (eds.) Numan Tuna-Jale Velibeyoğlu, ODTÜ Taçdam Yayınları (2002): 383-429.
- Taşkıran-Kartal 2004** Harun Taşkıran ve Metin Kartal, “2001 Yılı Ilisu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Dönem Yüzey Araştırması”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları-Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2001*, (eds.) Numan Tuna, Jean Greenhalgh, Jale Velibeyoğlu, ODTÜ Taçdam Yayınları (2004): 695-737.
- Yalçınkaya 1989** Işın Yalçınkaya, *Alt ve Orta Paleolitik Yontmataş Endüstrileri Biçimsel Tipolojisi ve Karain Mağarası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara (1989).

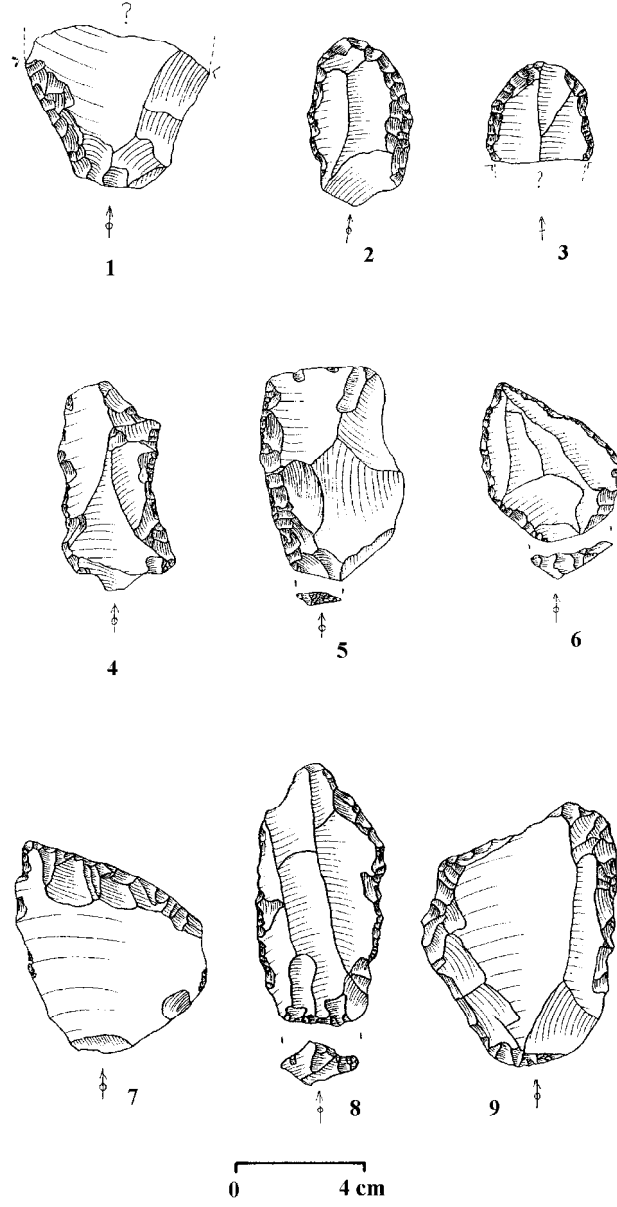
Figür 1

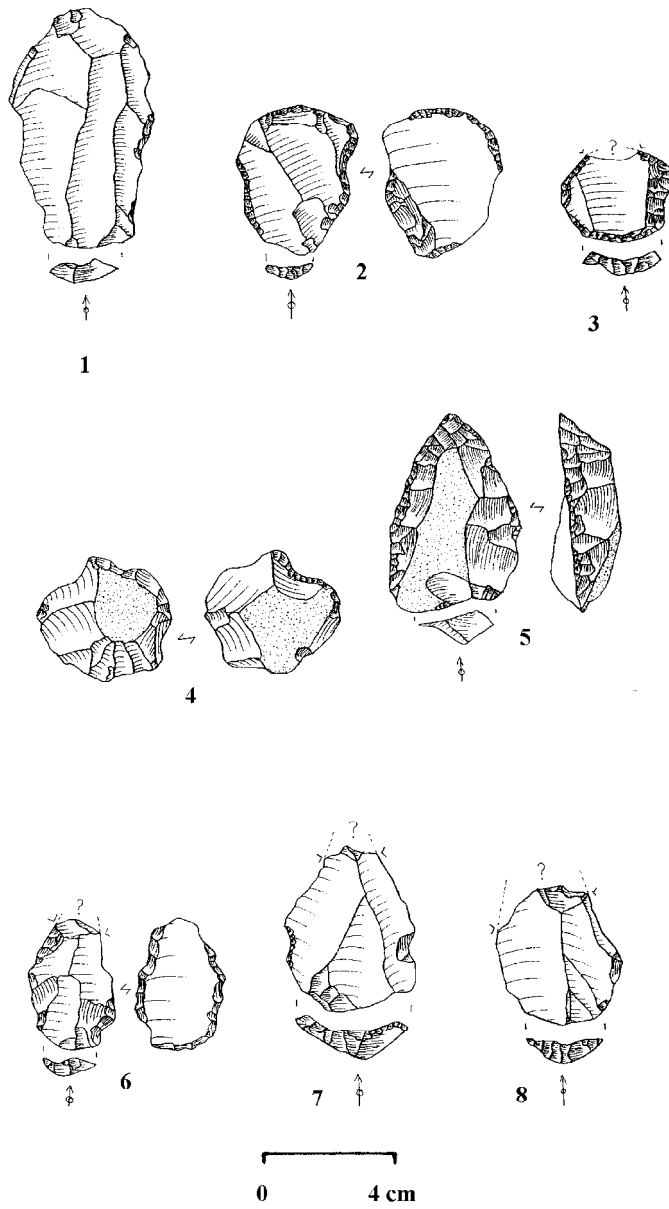
Figür 2

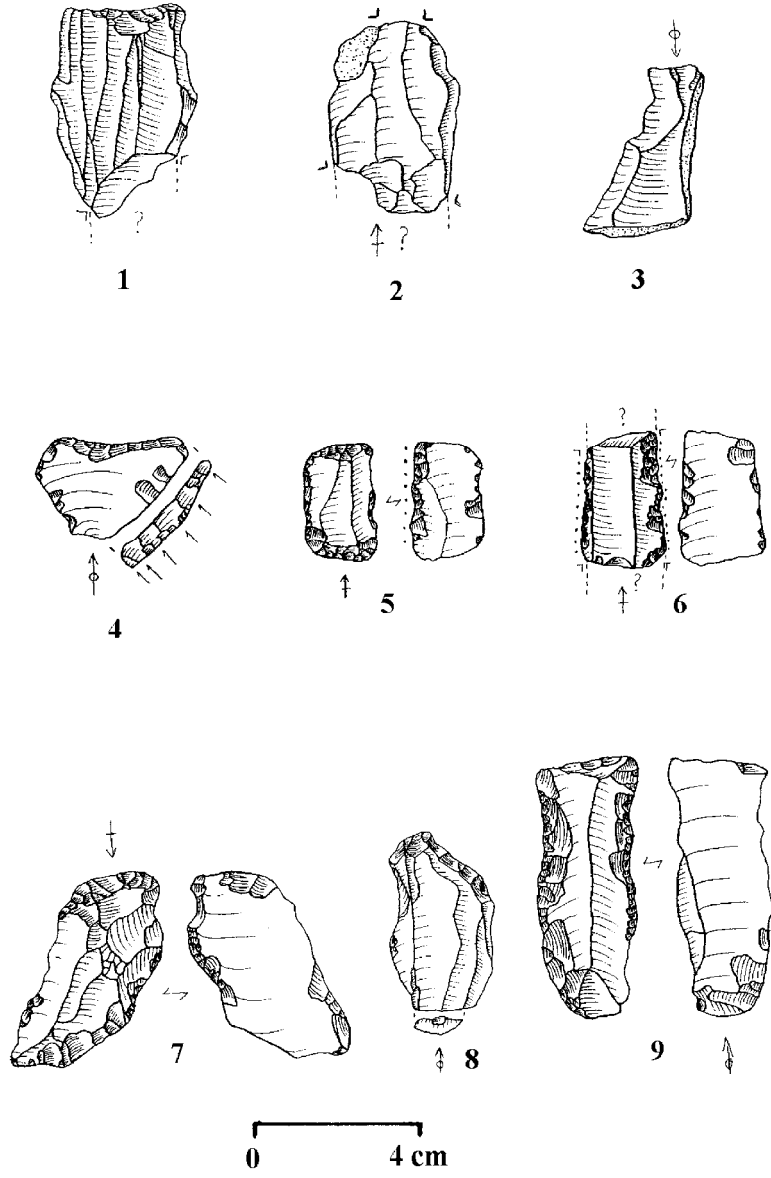
Figür 3

Figür 4

Figür 5

Figür 6